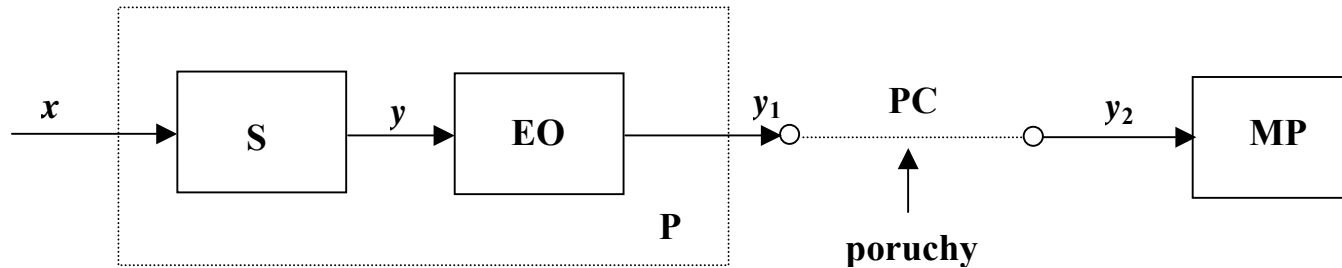

Meranie neelektrických veličín (NEV) (1)

- **neelektrická veličina – fyzikálna veličina mimo elektrickej**
- **hlavná pozornosť – mechanické veličiny, okrajovo – chemické a tepelné veličiny**
- **meranie NEV – uvažujeme len meranie elektrickými metódami**
- **ide o nepriame metódy merania,**
výhody:
  - **možnosť prenosu informácie (elektrický signál) na väčšie vzdialenosti**
  - **možnosť sústredenia (zapamätania) informácie na jednom mieste**
  - **jednoduché zavedenie automatického riadenia**
  - **jednoduchá úprava signálov (suma, rozdiel, integrácia, derivácia)**
  - **možnosť AČ prevodu a číslicového spracovania, prípadne archivácie**

Meranie NEV (2)

- **bloková schéma meracieho reťazca na meranie NEV**

- x – meraná veličina, S – snímač, y – elektrická veličina, EO – elektrický (elektronický) obvod, y_1 – signál, $(S+EO)$ - (merací) prevodník – často konštrukčne a funkčne jeden celok, PC – prenosová cesta – vystavená rušivým vplyvom (zlá izolácia, indukované napätia, zmena odporu s teplotou, ...), MP – merací prístroj
- obvykle $y_1 \neq y_2$
- ďalej sa budeme venovať hlavne snímačom S
- ak bude funkčnosť prevodníka P vyžadovať špeciálny EO , zmienime sa o ňom

Meranie NEV (3)

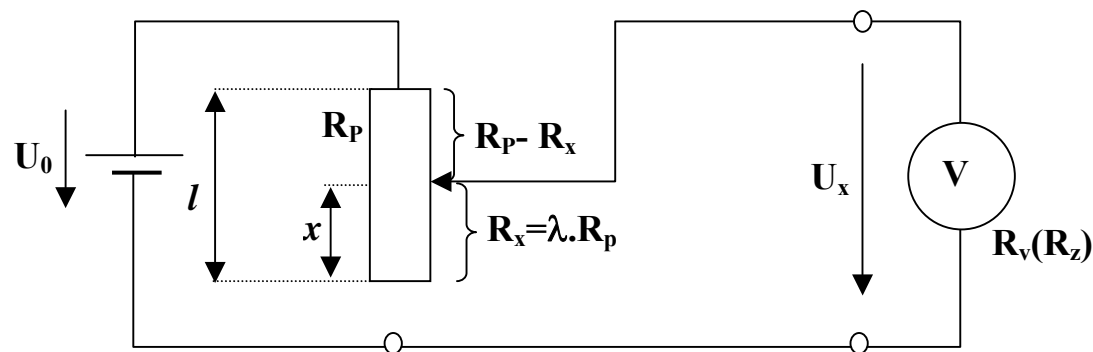
- **snímače môžeme deliť podľa**
  - **typu meranej fyzikálnej veličiny (teplota, poloha, tlak, ...)**
  - **podľa nutnosti (ne)použiť pomocný zdroj elektrickej energie (pasívne a aktívne snímače)**
  - **podľa princípu činnosti, teda výstupnej elektrickej veličiny (aktívne snímače), alebo podľa elektrického parametra, ktorý sa mení zmenou meracej fyzikálnej veličiny (pasívne snímače)**
- **zvolíme si tretí spôsob delenia**

Odporové snímače (1)

- **využívajú zmenu elektrického odporu vyvolenú zmenou meranej veličiny**
- **rôzne fyzikálne princípy – posuv kontaktu po odporovej dráhe, zmena koncentrácie elektrolytu, zmena teploty, deformácia odporového drôtu alebo polovodiča, fotoelektrický jav a pod.**
- **najčastejšie sa zapájajú do DC obvodov – jednoduchšie meranie, ale prídavné chyby (termonapätia, elektrolytický jav, statický náboj, ofset, zosilňovače a pod.)**
- **striedavá veličina tieto javy zväčša automaticky vylúči**

Odporové snímače (2) – meranie polohy

- iný názov – potenciometrické snímače
- základ – drôtový alebo vrstvomý rezistor s pohyblivým kontaktom – jeho polohu určuje meraná veličina

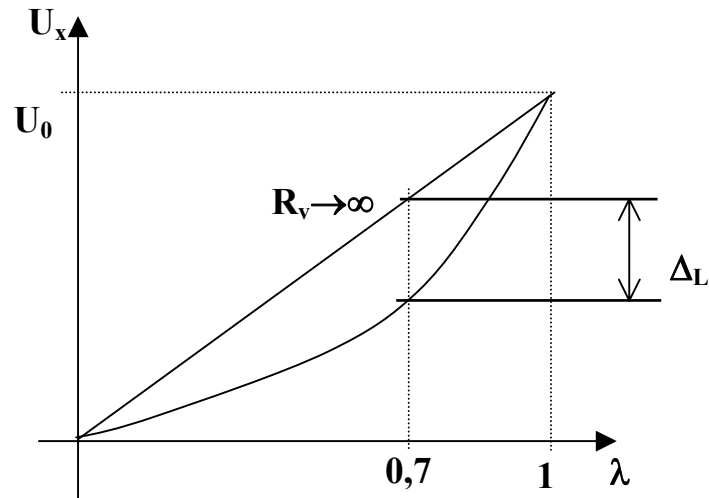
$$R_p - R_x = R_p \cdot (1 - \lambda)$$

- $R_v \rightarrow \infty$, naprázdno; $R_x = \frac{x}{l} \cdot R_p$; $\lambda = \frac{x}{l}$; $R_x = \lambda \cdot R_p$; $U_x = \frac{R_x}{R_p} \cdot U_0 = \lambda \cdot U_0$

- R_v (konečná hodnota); $R'_x = \frac{R_x \cdot R_v}{R_x + R_v} = \frac{\lambda \cdot R_p \cdot R_v}{\lambda \cdot R_p + R_v}$

$$R'_p = R'_x + (1 - \lambda) \cdot R_p; \quad U_x = \frac{R'_x}{R'_p} \cdot U_0 = f(\lambda) \text{ - odmerať je jednoduchšie}$$

Odporové snímače (3) – meranie polohy

Δ_{Lmax} je pri $\lambda \approx 0,7$

$$\Delta_L = f(R_v)$$

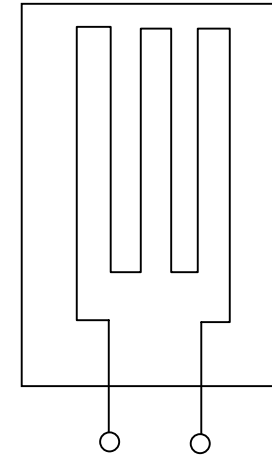
- nevýhody – závislosť na veľkosti napájacieho napätia (U_0), nízka spoľahlivosť zavinená znečistením (opotrebovaním) odporovej dráhy
- závislosť od U_0 riešime zapojením potenciometra na pomerový magnetoelektrický prístroj
- použitie – plavákové meranie hladiny kvapaliny v nádobe (palivomer u automobilov)

Odporové snímače (4) - tenzometre

- meranie deformácie tuhých telies (ohyb, stočenie, sila, tlak a pod.) zmenou dĺžky, prierezu a merného odporu odporového materiálu

- kovové tenzometre – vodič z odporového materiálu usporiadaný do tvaru meandru a fixovaný na špeciálnej podložke (rôzne technológie výroby – fóliové tenzometre – leptanie odporovej dráhy)

$R = \rho \cdot l/S$; ρ merný odpor, l dĺžka vodiča, S prierez vodiča

- pri deformácii dochádza k zmene odporu zmenou rozmerov (l , S) ako aj zmenou ρ
- meranie – tenzometer nalepíme na objekt merania, ktorého deformáciu vyjadríme fyzikálnou veličinou (ohyb, sila ...); sledujeme, určíme zmenu $R \rightarrow R+\Delta R$
- existujú aj polovodičové tenzometre (Si), nevýhody – teplotná závislosť, nelinerarita

Odporové snímače (5) - tenzometre

- celková relativná zmena odporu tenzometra $\Delta R/R$ bude (totálny diferenciál)

$$\frac{\Delta R}{R} = \frac{1}{R} \cdot \left(\frac{\partial R}{\partial \rho} \cdot \Delta \rho + \frac{\partial R}{\partial l} \cdot \Delta l + \frac{\partial R}{\partial S} \cdot \Delta S \right) = \frac{\Delta \rho}{\rho} + \frac{\Delta l}{l} - \frac{\Delta S}{S}; \quad \left(R = \rho \cdot \frac{l}{S} \right)$$

$\frac{\Delta l}{l}$ - relatívna deformácia ε (zmena dĺžky)

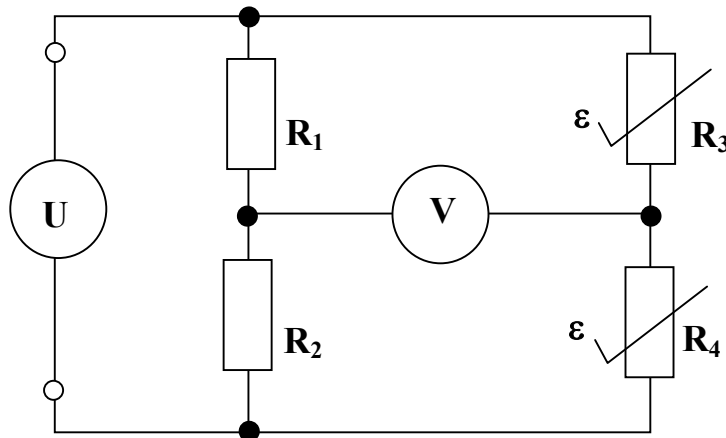
$$\delta_R = \frac{\Delta R}{R} = \left(1 + \frac{\frac{\Delta \rho}{\rho}}{\frac{\Delta l}{l}} - \frac{\frac{\Delta S}{S}}{\frac{\Delta l}{l}} \right) \cdot \frac{\Delta l}{l} = K \cdot \varepsilon$$

- K je konštanta ak používame tenzometer v oblasti použitých deformácií, pri malých zmenách rozmerov ($\approx 1\%$)
- K – citlivosť tenzometra, $K_{\text{polovodič}} \in \langle 75; 180 \rangle$; (konštantám $K=2,1$; manganín $K = 0,47$; platina $K = 6,0$; nikel $K = -12,1$)
- ideálna charakteristika $\delta_R = K \cdot \varepsilon$ je lineárna

Odporové snímače (6) – tenzometre

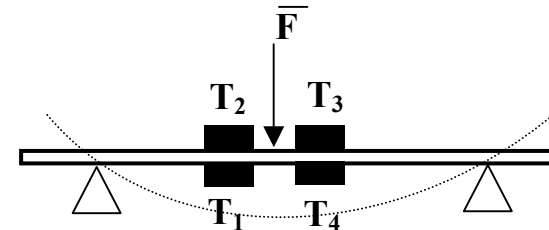
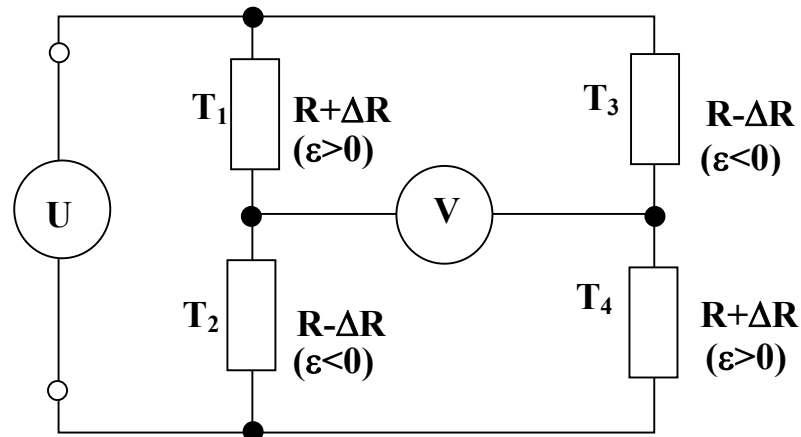
- na vyhodnotenie zmeny odporu tenzometra používame rozvážený Wheatstoneov mostík
- kovové tenzometre – výstupné napätia (v diagonále) sú malé $\Rightarrow$ rušenie termoelektrickými napätiami $\Rightarrow$ napájanie mostíka striedavým prúdom
- zmena deformácie (kvôli linearite) len $\approx 1\%$, teda aj zmena odporu malá $\Rightarrow$ zmena odporu vplyvom zmeny teploty môže byť zrovnateľná $\Rightarrow$ treba to kompenzovať ďalším rovnakým tenzometrom v susednej vetve mostíka (mechanicky nenamáhaným)

$$U_v = U \cdot \left(\frac{R_1}{R_1 + R_2} - \frac{R_3}{R_3 + R_4} \right)$$

Odporové snímače (7) – tenzometre

- výhodné je upraviť tenzometre tak, aby sa jeden pri mechanickom namáhaní predlžoval a druhý skracoval
  - ide o diferenčné usporiadanie
  - zdvojnásobíme citlivosť
  - znížime nelinearitu
- z hľadiska citlivosti je najvýhodnejší tzv. úplný mostík (vo všetkých vetvách rovnaké tenzometre)
  - citlivosť je 4x väčšia ako s jedným tenzometrom

$$U_v = U \cdot \left(\frac{R + \Delta R}{2R} - \frac{R - \Delta R}{2R} \right) = \frac{\Delta R}{R} \cdot U = K \cdot \epsilon \cdot U$$

Odporové snímače (8) – odporové teplomery

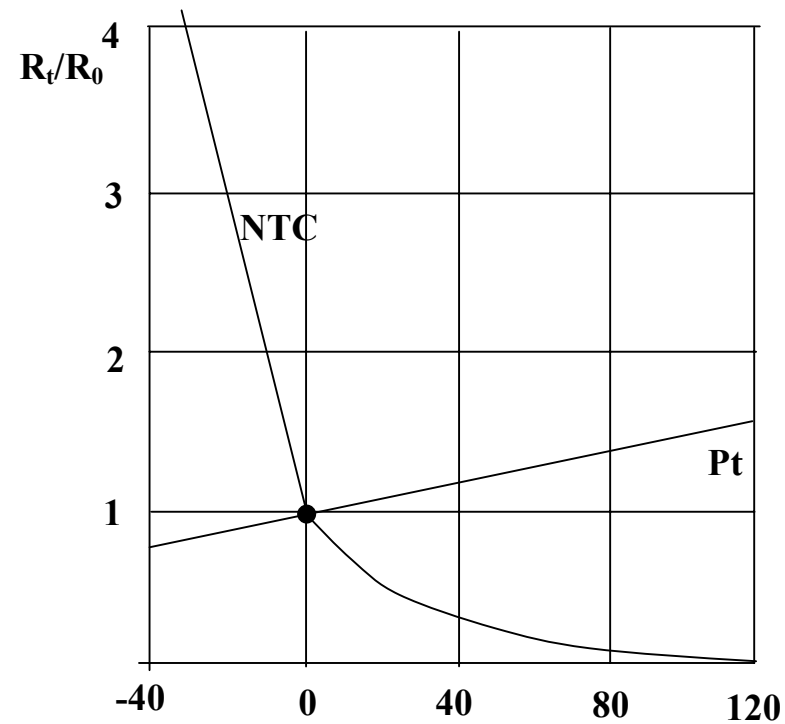
- snímače, ktoré menia odpor zo zmenou teploty
- dve skupiny – kovové a polovodičové (s negatívnym teplotným koeficientom – NTC) odporové teplomery
- kovové – závislosť odporu od teploty je do cca 100°C približne lineárna $R_t = R_0[1 + \alpha_t(t - t_0)]$; R_0 - odpor pri základnej teplote t_0 , R_t – odpor pri meranej teplote t a α_t – teplotný súčiniteľ odporu
- väčší rozsah teplôt – kvadratická aproximácia $R_t = R_0[1 + \alpha_t(t - t_0) + \beta_t(t - t_0)^2]$
- kovy podliehajúce oxidácii (Cu, Fe) nie sú vhodné
- ušľachtilé kovy (Pt, Ni, Au, Ag) sa môžu tiež poškodiť (chemikálie, difúzia cudzích látok) $\Rightarrow$ vkladajú sa do puzdra
- polovodičové (termistory) – väčšia citlivosť, nižšia časová stabilita, menší teplotný rozsah (max 120°C), veľká nelinearita $R_t = R_0 e^{-B(1/t - 1/t_0)}$
B - materiálová konštanta (kladná)
- termistory – meranie teploty v chladiči automobila pomerovým magnetoelektrickým prístrojom

Odporové snímače (9) – odporové teploměry

- ak rozsah merania termistorov je len niekoľko °C, možno závislosť

$R_t = f(t)$ aproximovať priamkou $R_t = R_0 [1 + \alpha_t (t - t_0)]$; $\alpha_t < 0$

$$|\alpha_{t \text{ polov.}}| = (5 \text{ až } 50) \cdot |\alpha_{t \text{ kov}}|$$

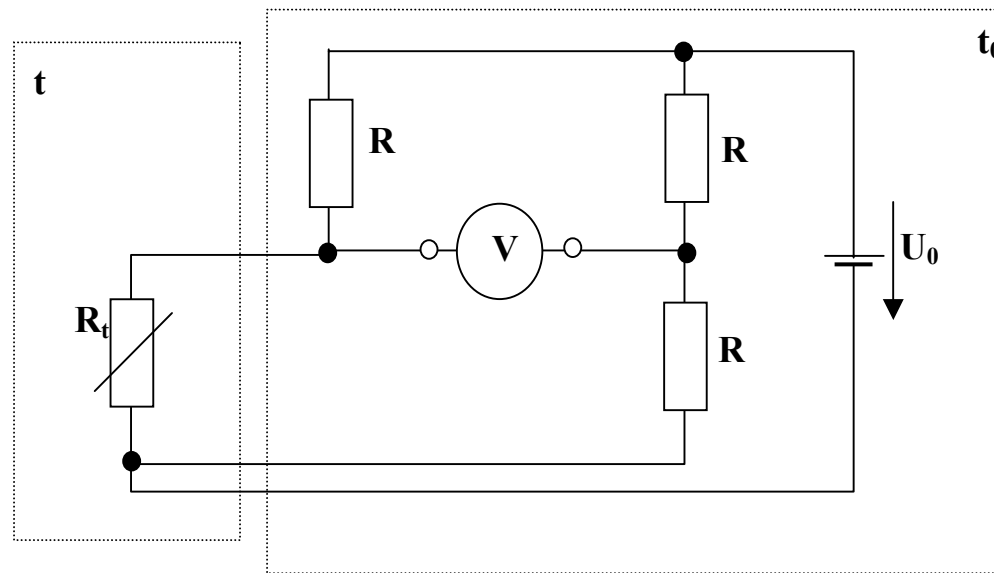

Odporové snímače (10) – odporové teplomery

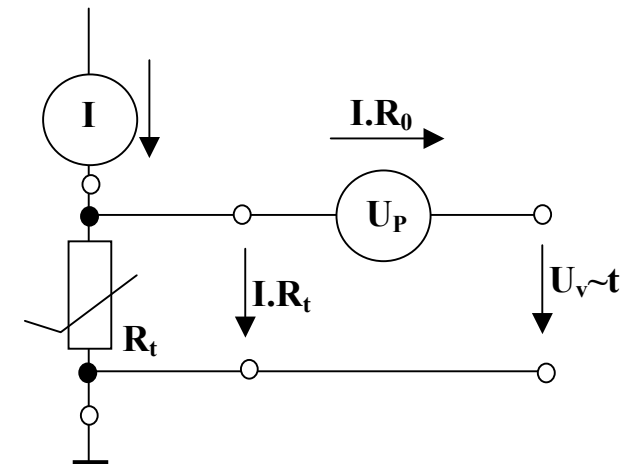
- **v praxi kovové – platinové alebo niklové teplomery Pt 100($R_0 = 100\Omega$), Pt 1000($R_0 = 1000\Omega$)**
- **Pt rozsahy od -200°C do 850°C , Ni rozsahy od -60°C do 150°C (teplotné rozsahy sú rozdelené zhruba po 100°C a na každý rozsah iný teplomer)**
- **zapojenie kovových teplomerov – nevyrovnané Wheatstoneove mostíky. Nedá sa použiť mostík so 4 snímačmi – neexistujú dvojice materiálov s rovnakými teplotnými súčinitel'mi, ale opačnými znamienkami**
- **špecifikom mostíka je, že snímač (teplomer) je v prostredí s meranou teplotou t a ostatné prvky mostíka sú v prostredí s $t_0 \Rightarrow$ treba dlhšie vodiče na pripojenie teplomera $\Rightarrow$ nezanedbateľný odpor vodičov**
- **d'alší problém – termónapätia v spojoch dvoch vodičov**

Odporové snímače (10) – odporové teplomery

- kompenzácia problémov – 3-vodičovým zapojením

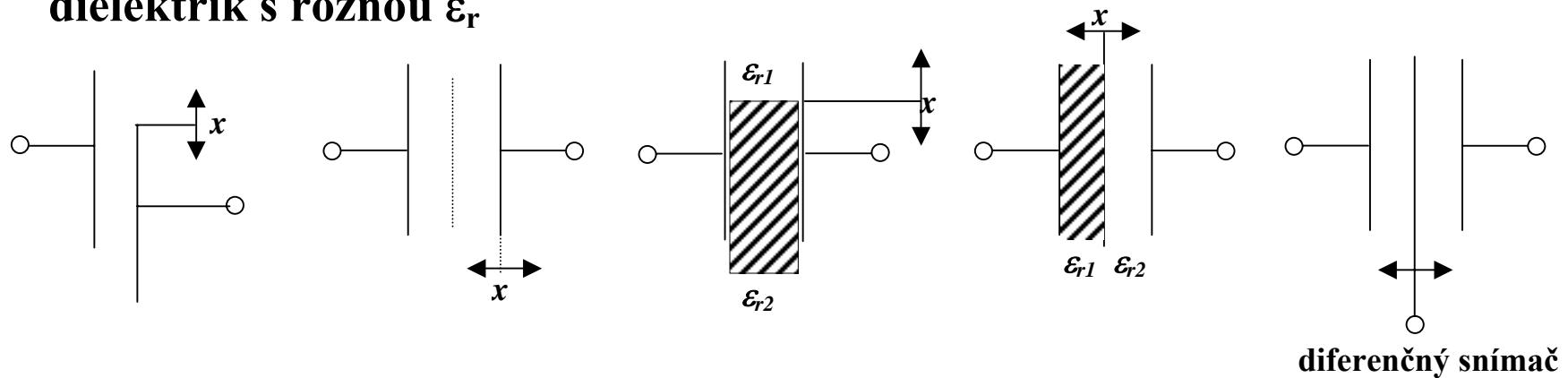

- napájanie odporového teplomera zdrojom I , ohmova metóda – umožní to 4-svorkové zapojenie, pre $R_t = R_0$ môžeme kompenzovať úbytok napätia na R_t pomocným zdrojom U_p

Kapacitné snímače (1)

- zmena kapacity snímača vyvolaná zmenou meranej veličiny (obvykle lineárny posuv, uhol, ...)
- kapacitný snímač – ideálny kondenzátor (pri zanedbaní vodivosti izolácie a strát v dielektriku)
- tvar snímača – doskový kondenzátor $C = \epsilon_r \cdot \epsilon_0 \cdot S/d$
  - súosový valcový kondenzátor $C = \epsilon_r \cdot \epsilon_0 \cdot 2 \cdot \pi \cdot l / \ln(D_1/D_2)$
 l – dĺžka valcov; D_1, D_2 priemery vonkajšieho a vnútorného valca)
- zmena kapacity sa dosahuje zmenou: aktívnej plochy elektród, vzdialenosti elektród, plochy dvoch dielektrík s rôznou ϵ_r , hrúbky dvoch dielektrík s rôznou ϵ_r

Kapacitné snímače (2)

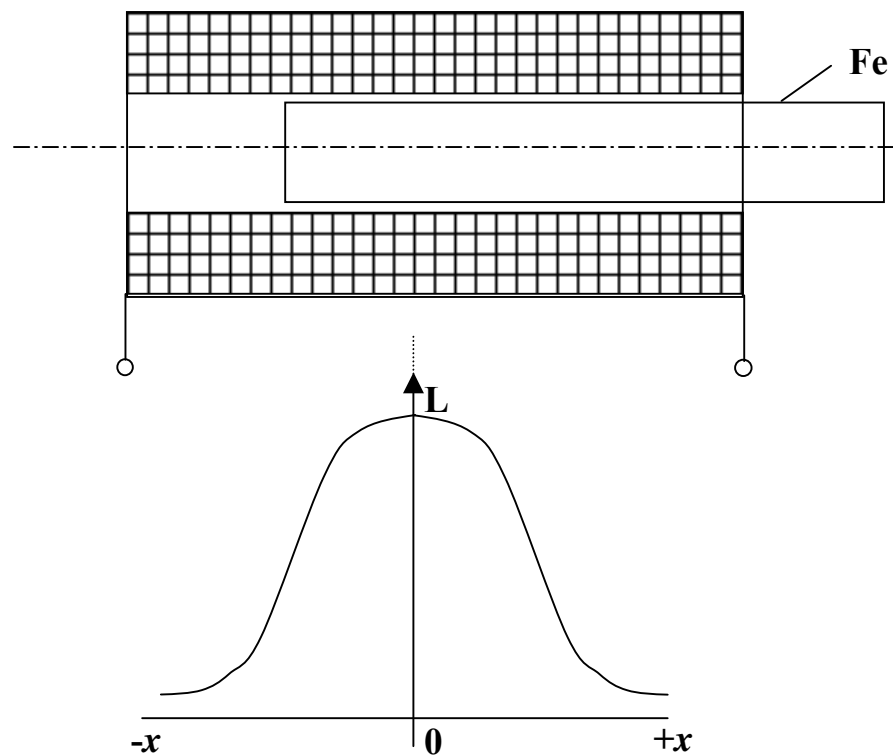
- **diferenčný snímač znižuje rušivé vplyvy (teplota okolia), zlepšuje linearitu**
- **použitie: zmeny polohy (malé), meranie tlaku (zmena vzdialenosti pružnej vodivej membrány od pevných elektród), výška hladiny (palivomer v lietadlách), hrúbka nevodivých fólií ($\epsilon_r \neq 1$)**
- **zapojenie: napájanie zdrojom harmonického napätia ($U = \text{konšt.}$, $f = \text{konšt.}$), meraný signál – efektívna hodnota prúdu**
Pre diferenciálne snímače použiť striedavé mostíky

Indukčnosťné snímače (1)

- princíp – zmena vlastnej (vzájomnej) indukčnosti cievky (cievok) zmenou polohy feromagnetického jadra, alebo časti magnetického obvodu
- zmena indukčnosti (L) $\Rightarrow$ zmena impedancie cievky $Z = R + j \omega L$;
 $\omega L/R = 1 \div 10$;
- celková zmena Z menou L je malá $\Rightarrow$ nižšia citlivosť a aj presnosť snímačov
- napájanie snímačov zo zdroja AC prúdu, konštantná amplitúda a frekvencia
- vhodné sú pre nepriaznivé prostredia (sú bez pohyblivých kontaktov)
- nízka presnosť merania

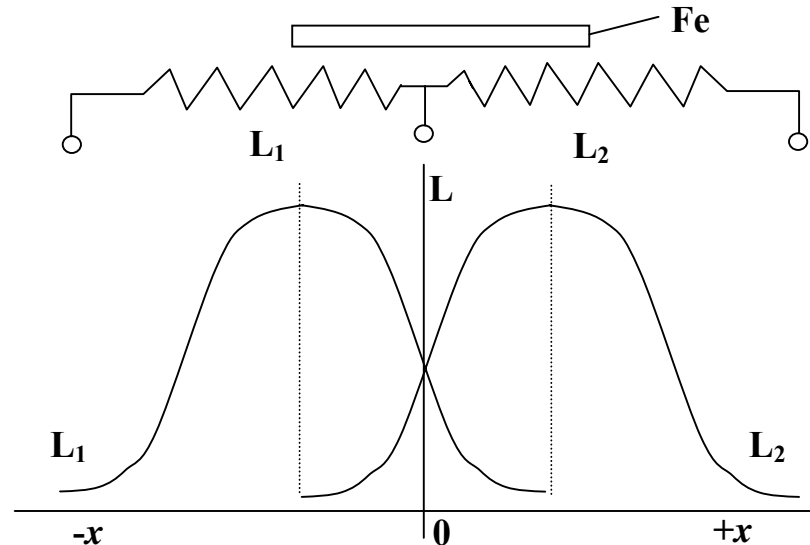
Indukčné snímače (2) – jednoduché zapojenie

- ak je jadro celé v cievke $\Rightarrow L$ je max.; posun jadra vľavo alebo vpravo $\Rightarrow L$ klesá
- nelinearita charakteristiky snímača $L = f(X)$

Indukčné snímače (3) - diferenčné zapojenie

- dve cievky v sérii a spoločná pohyblivá časť (jadro)
- pri pohybe jadra indukčnosť jednej cievky klesá a druhej rastie

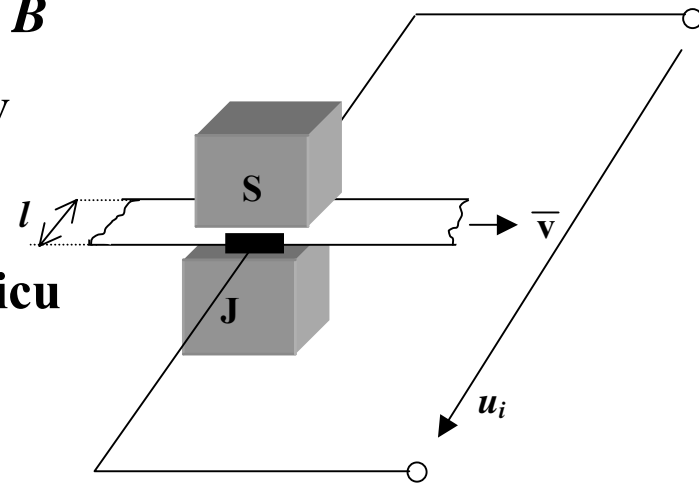
- transformátorové zapojenie – pridá sa tretie vinutie, na ktoré sa pripojí napájací zdroj – galvanické oddelenie napájacieho zdroja od meracieho obvodu
- okrem zmeny L_1 a L_2 sa využíva zmena väzby medzi primárnym a sekundárnym vinutím $\Rightarrow$ zmena indukovaných napätí ako funkcia zmeny polohy jadra

Indukčné snímače (1)

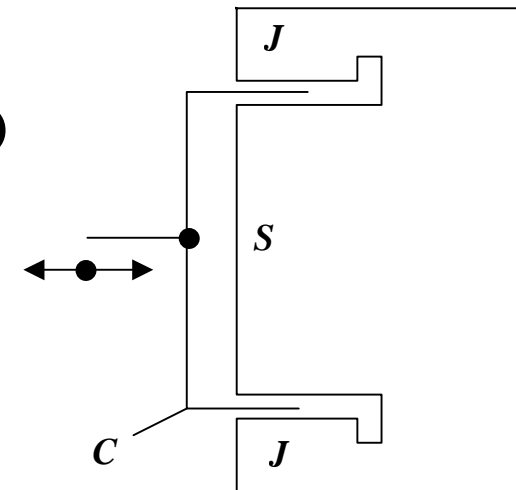
- **indukčnosťné snímače –pasívne (zmena L)**
- **indukčné snímače – aktívne (generátorické)**
- **Faradayov zákon – indukované napätie sa rovná časovej zmene (derivácii) magnetického toku viazaného vodičom**
- **v aktívnych snímačoch sa využíva vzájomný pohyb vodiča a stacionárneho magnetického poľa permanentného magnetu (PM)**
- **PM sa nepohybuje, ale v jeho magnetickom poli sa pohybuje vodič spojený s meraným objektom**
- **z princípu je zrejmé, že indukčné snímače sa nedajú použiť na meranie statických veličín**
  - **používajú sa na snímanie kmitavého, alebo rotačného pohybu**

Indukčné snímače (2)

- meranie rýchlosti pri lineárnom pohybe
  - vo vzduchovej medzere PM s indukciou B sa pohybuje pásový vodič s rýchlosťou v
  - u_i sa sníma trecími kontaktami
  - aplikujeme indukčný zákon na 1 prúdnicu o dĺžke l kolmú na B , ale aj na v
$$u_i = B \cdot l \cdot v \Rightarrow v = u_i / (B \cdot l)$$

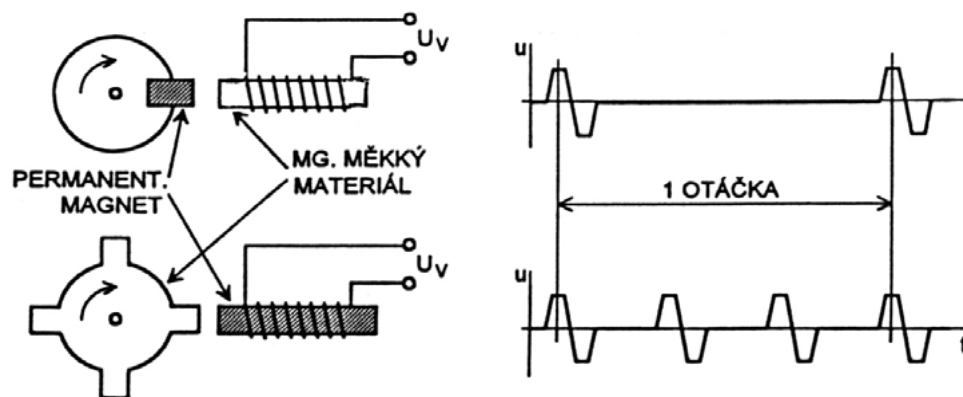

- snímač lineárneho kmitavého pohybu (vibrácií)
  - cievka C spojená s kmitajúcim objektom
  - meria sa u_i indukované v C pri pohybe v magnetickom poli

Indukčné snímače (3)

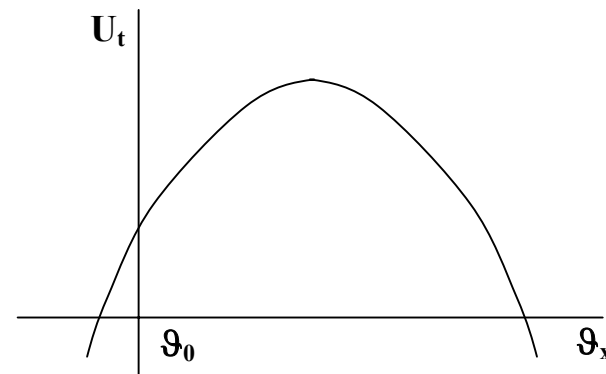
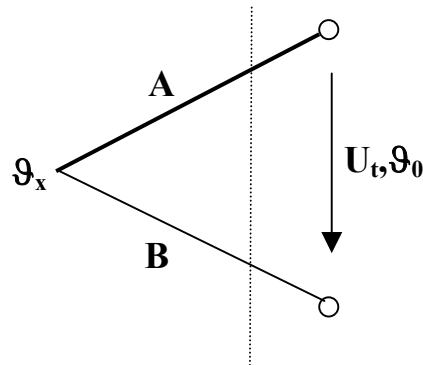
- meranie otáčok – 2 modifikácie
  - na rotujúcu časť sa umiestni PM a zmenou magnetického poľa pri priblížení a vzdialení PM od cievky sa indukuje napät'ový impulz – turbínkové prietokomery
  - rotujúca časť je z magneticky mäkkého materiálu a cievka je navinutá na PM. Zmena toku je vyvolaná zmenou magnetického odporu magnetického obvodu

Termoelektrické snímače (1)

- termoelektrický jav (r. 1822 Seebeck – nem. fyzik)
- v uzavretom obvode zloženom z dvoch vodičov z rôznych kovov bude pretekať elektrický prúd, ak spoje týchto vodičov budú na rôznych teplotách
- teplota spoja ϑ_x (meraná veličina), teplota voľných koncov ϑ_0 (tam meriame napätie U_t)

$U_t = a + b \cdot (\vartheta_x - \vartheta_0) + c \cdot (\vartheta_x - \vartheta_0)^2$ – pre širší rozsah teplôt a, b, c – empiricky určené konštanty, pre každú dvojicu materiálov iné

- v praxi sa využíva lineárna časť (začiatok) charakteristiky $U_t \doteq k \cdot (\vartheta_x - \vartheta_0)$

Termoelektrické snímače (2)

- termoelektrické napätia často používaných termočlánkov

Materiál	U_t [mV/100 °C]	Rozsah teplôt [°C]
Fe – konstantan	5,37	-200 až 600
Cu – konstantan	4,25	-200 až 400
NiCr (10% Cr) – Ni	4,04	0 až 900
PtRh (10 % Rh) – Pt	0,64	0 až 1300

(konstantan : 54 % Cu + 45 % Ni + 1 % Mn)

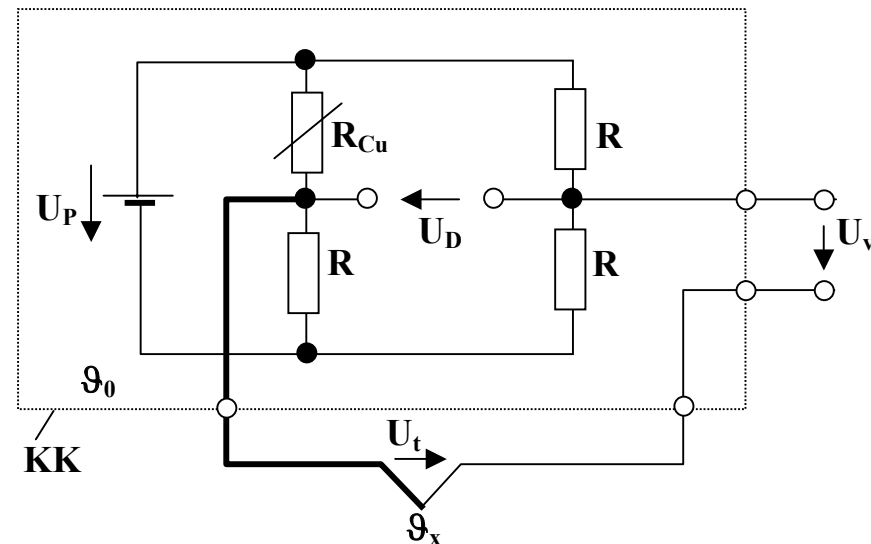
- pri meraní musia byť „drôty“ termočlánkov dostatočne dlhé na pripojenie do meracieho reťazca (pri „nadvájaní“ vzniká ďalší termočlánok)
- vytvoriť dobrý prechod tepla v mieste pracovného spoja, tepelná izolácia mimo pracovného bodu, udržať ϑ_0 konšt (termostat)

Termoelektrické snímače (3)

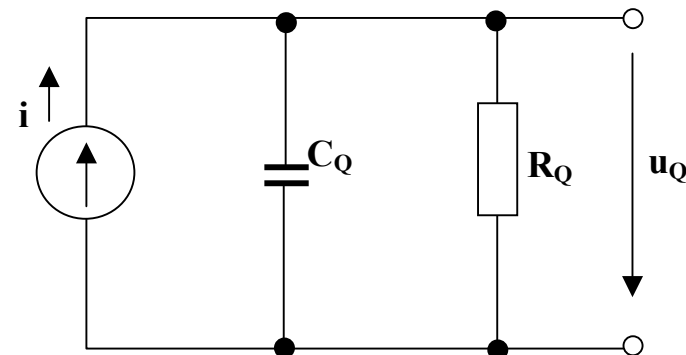
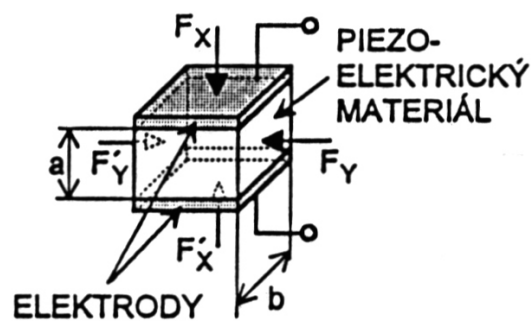
- problémy s kolísaním ϑ_0 rieši kompenzačné zapojenie (tzv. aktívna kompenzácia) – kompenzačná krabica (KK)
  - snímač teploty okolia je R_{Cu} (pri zmene teploty rozvažuje Wheastoneov mostík)
  - Wh. mostík je vyvážený pri $\vartheta_0 = 20^\circ\text{C}$ ($R_{Cu} = R$; $U_D = 0$)
  - pri $\vartheta_0 \neq 20^\circ\text{C}$, $U_D \neq 0$
 U_D sa odčíta (pričíta)
k $U_t \Rightarrow U_v \sim \vartheta_x$ (odchýlke od 20°C bez ohľadu na teplotu okolia)

- miesto R_{Cu} sa používajú aj rôzne polovodičové snímače teploty okolia

Piezelektrické snímače (1)

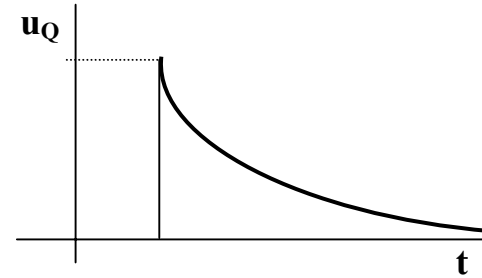
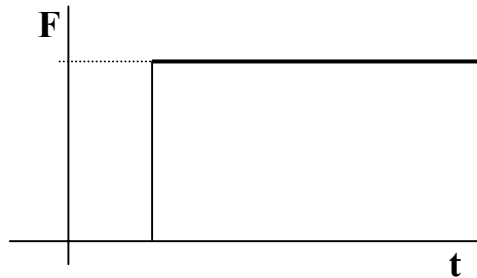
- piezelektrický jav – elektrická polarizácia (vznik náboja) na povrchu kryštalického alebo polykryštalického dielektrika pri mechanickom namáhaní
- využitie v snímačoch na meranie sily, tlaku alebo kmitania
- mechanické napätie môže pôsobiť kolmo na elektródy (F_x), rovnobežne s ich rovinou (F_y), alebo šmykom
- náboj na elektródach $Q_x = d_{11} \cdot F_x$ alebo $Q_y = d_{11} \cdot F_y(b/a)$, d_{11} piezelektrický koeficient
- náhradný obvod snímača R_Q – zvodový odpor, C_Q – kapacita snímača, i – prúd generovaný snímačom $i = dQ/dt = k \cdot dF/dt$, k – citlivosť senzora v C/N

Piezoelektrické snímače (2)

- pre praktické účely je výhodnejšie merať napätie u_Q
- prechodová charakteristika snímača – odozva výstupného napätia na

jednotkový skok sily
$$u_Q(t) = \frac{Q}{C_Q} \cdot e^{-\frac{t}{R_Q \cdot C_Q}}$$

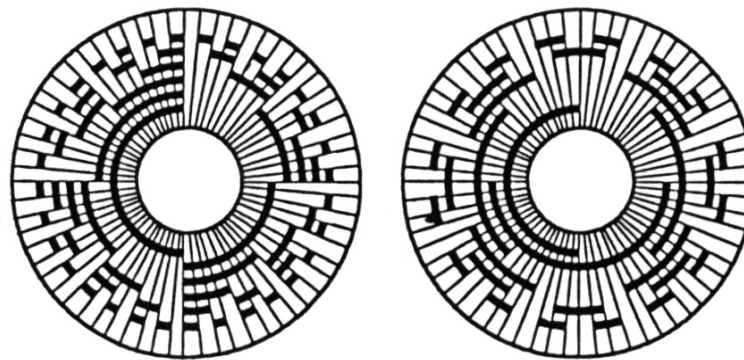
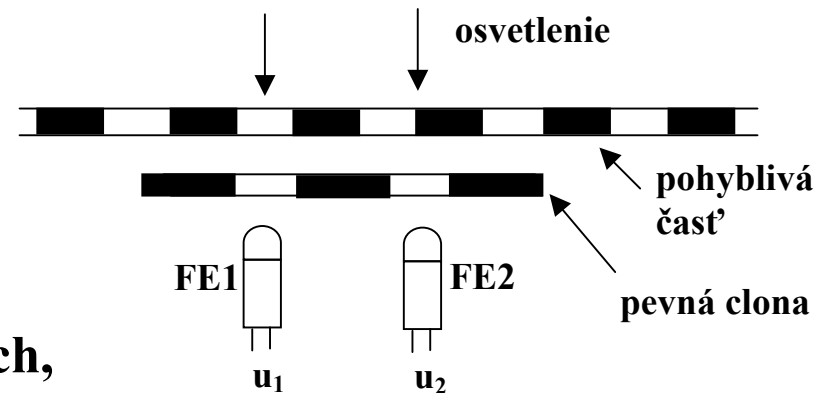
- zo vzťahu vyplýva, že napät'ovú odozvu dostaneme len ak sa sila počas merania mení (teda nie v ustálenom stave)
- pri pripojení snímača do obvodu treba uvažovať aj zvod a kapacitu pripojovacieho koaxiálneho kábla a vstupnú impedanciu meracieho obvodu na výstupe snímača (R_i, C_i)

Ostatné typy snímačov (1)

- optoelektronické snímače
  - inkrementálne snímače, meranie polohy v tlačiarňach, zapisovačoch, automatické obrábacie zdroje

Nedostatok – po zapnutí systém treba vynulovať, pri výpadku napájacieho napätia sa stratí informácia o danej polohe

- kódové senzory polohy, počet fotocitlivých prvkov odpovedá počtu bitov snímača, teda aj rozlišovacej schopnosti. (obr. Grayov kód a binárny kód)

Ostatné typy snímačov (2)

- **snímače s nábojovo viazanou štruktúrou, (CCD – charge – coupled device)**
  - základný fotocitlivý element je kondenzátor (technológia MOS) polarizovaný pomocným napätím u_p
  - v kondenzátore sa hromadia náboje vznikajúce pri dopade fotónov
  - tieto náboje sa presúvajú na výstup pomocou tzv. prvkov s prenosom náboja (CTD – charge – transport device) – prvky sú realizované ako sústava kondenzátorov
- **laserové interferometre a ultrazvukové dialkomery (bezdotykové snímače)**
- **ionizačné komory, Geiger – Müllerove detektory, polovodičové snímače žiarenia – oblasť merania ionizujúceho žiarenia**
  -
  -
  -